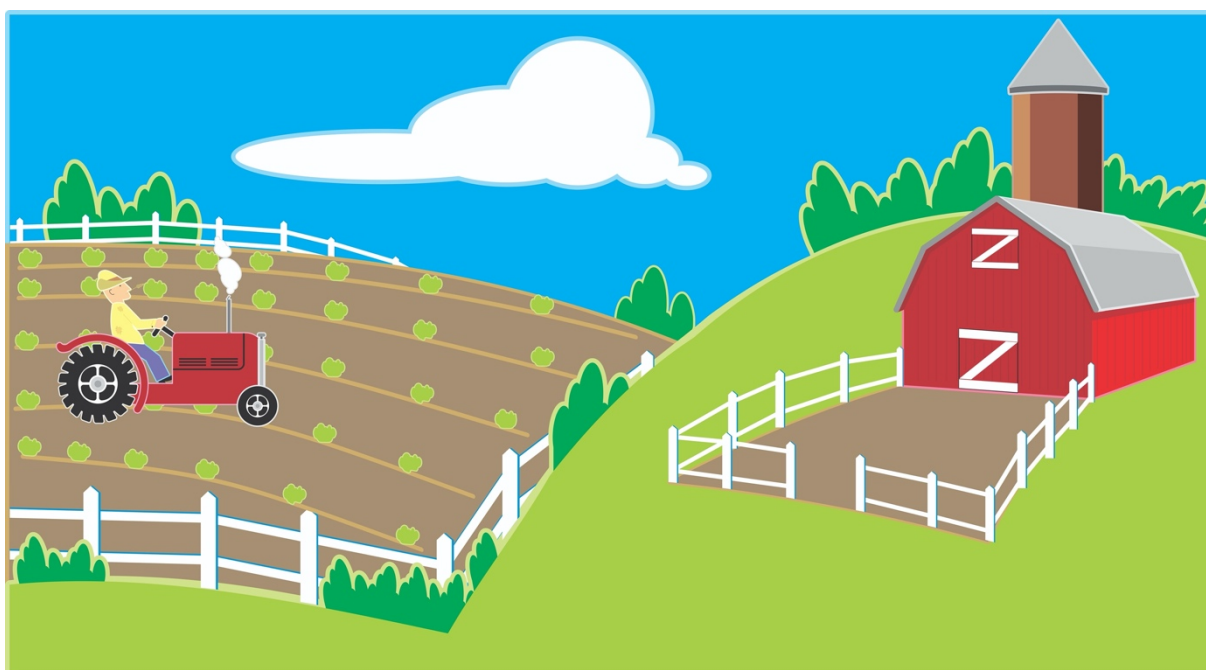

Resultaten vragenlijst onderwijs 'De boer op!- nieuwe stijl'

De herkomst van voedsel beleven

Marlon van der Waal
Onderzoek- en projectbureau: Nature at Sight
In opdracht van Stichting Naar Buiten!
info@natureatsight.nl
Januari 2020

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
1. Inleiding	5
1.1 Achtergrond, doel en onderzoeksvragen	5
1.2 Leeswijzer	6
2. Methodiek	7
2.1 Globale opzet en verantwoording	7
2.2 Onderzoeksmaterialen en dataverzameling	7
2.3 Analyse en verslaglegging	10
3. Resultaten	11
3.1 Resultaten regulier primair onderwijs (po)	11
3.2 Resultaten regulier voortgezet onderwijs (vo)	15
3.3 Resultaten speciaal onderwijs (so/sbo en vso)	18
3.4 Resultaten Kopklas (schakel tussen po en vo)	20
3.5 Kenmerkende antwoorden reguliere groepen 7 en 8 (po)	22
3.6 Kenmerkende antwoorden reguliere klassen 1 en 2 (vo)	23
3.7 Vergelijking resultaten	24
4. Conclusie en discussie	29
4.1 Beantwoording onderzoeksvragen	29
4.2 Sterke punten en beperkingen van het onderzoek	31
4.3 Suggesties voor verder onderzoek en ontwikkeling	32
Literatuur	32
Bijlagen	33
1. Inleidende tekst vragenlijst (voorbeeld vo)	33
2. Vragenlijst (alleen de vragen)	33

Samenvatting

Het project: *'De boer op!- nieuwe stijl, de herkomst van voedsel beleven'* is geïnitieerd door Stichting Naar Buiten! in samenwerking met OBS Woutertje Pieterse en het Bonaventuracollege VMBO. Het vormt een voortzetting en vernieuwing van het gelijknamige programma uit 2011 van de gemeente Leiden. Het doel van het nieuwe project is om educatieve bezoeken van scholen uit het primair (po) en voortgezet onderwijs (vo) aan boerenbedrijven en tuinderijen *'naar een hoger niveau [te]tillen'* (Projectplan aanvraag onderwijsinnovatie, 2019). Verschillende sleuteldocumenten onderbouwen het plan, zoals de *'Duurzame basisvorming in Leiden en Leiderdorp; onderlegger voor natuur- en duurzaamheidseducatie'* (2019), de *'Quickscan voor voedsel educatie'* (leerkring voedsel van het GDO, 2019) en het *'Leerplankader Sport, Bewegen en Gezonde Leefstijl'* (SLO, 2015). Hierbij wordt aangesloten bij de doelen en werkwijzen van het programma Jong Leren Eten (<https://www.jonglereneten.nl>). Voor dit project is een brede coalitie van samenwerkingspartners gevormd uit het onderwijs, agrarische bedrijven, vertegenwoordigers van de gemeente Leiden, de GGD, Stichting Land van Wijk en Wouden en het Verwonderpaspoort. Als onderdeel van de voorbereiding op het educatieve ontwerp worden wensen van scholen rondom het bezoeken van deze boerderijen en tuinderijen gepolst. Hiertoe is een doelgroepgerichte vragenlijst ontworpen voor leerkrachten van groep 7 en 8 van het po en docenten van klassen 1 en 2 van het vo. Inhoudelijk ligt de nadruk op bewustwording van de herkomst van voedsel door het bieden van directe ervaringen op het bedrijf van de boer/tuinder. Voor een structurele inbedding in het curriculum dient het materiaal goed aan te sluiten bij de onderwijspraktijk. Nature at Sight is gevraagd een bestaande vragenlijst te beoordelen, te analyseren en de resultaten te beschrijven in een rapport. De gehanteerde onderzoeksvragen, zijn:

1. Besteden leerkrachten en docenten aandacht aan voedsel educatie in hun lessen? Op welke manier doen zij dit en zo nee, waarom niet?

2. Bezoeken leerkrachten en docenten met hun klas boerderijen/tuinderijen en zo ja, is dit bezoek bevallen? Zo nee, wat is de reden dat er geen bezoek wordt gebracht?

3. Aan welke voorwaarden moet een les bij een boer voldoen om deze te boeken en zijn leerkrachten en docenten bereid mee te werken aan de verdere ontwikkeling van een educatief product?

Om antwoord op deze vragen te krijgen is de vragenlijst verstuurd aan 316 contacten binnen het onderwijs en zijn 37 ingevulde vragenlijsten geanalyseerd van leerkrachten en docenten werkzaam op Leidse scholen. De antwoorden zijn op kwalitatieve en kwantitatieve wijze onderzocht, waarbij binnen het kwalitatieve onderzoek het interpretatieve paradigma is gehanteerd en de kwantitatieve gegevens in Excel zijn verwerkt. Hierna is een hiërarchie van antwoordcategorieën opgesteld en is het materiaal geanalyseerd. Resultaten van leerkrachten en docenten uit het speciaal onderwijs (so) en van de leerkracht van de Kopklas Leiden zijn apart geanalyseerd. Door de relatief lage respons (de vragenlijst is uitgezet in de maanden november-december) kunnen er geen algemeen geldende uitspraken worden gedaan en moeten resultaten met terughoudendheid worden geïnterpreteerd.

Resultaten onderzoeksvragen

1. Aandacht en belemmeringen voedsel educatie

Een ruime meerderheid van respondenten heeft in de les aandacht voor voedsel educatie (76%). Deze aandacht is bij ruim een derde gekoppeld aan een vak (35%). Ook noemt 24% van de respondenten hun school een Gezonde School en een zelfde percentage bezoekt

schooltuinen. Deze schooltuinen worden alleen door leerkrachten in het po bezocht. Het lespakket: *Ik eet het beter* van Albert Heijn & het Voedingscentrum wordt relatief veel gebruikt en met name door leerkrachten van groep 7. Andere, in de vragenlijst gegeven opties worden een stuk minder of niet gebruikt. Het relatief grootste obstakel voor voedseducatie is de inpassing van het thema in het rooster. Dit speelt vooral bij leerkrachten van po (regulier en in speciaal onderwijs). Aan de andere kant is voedseducatie niet beperkt tot formele kanalen of werkwijzen; sommige leerkrachten en docenten ontwikkelen eigen modules met voedsel als deelthema, houden een boerderijexcursie op eigen initiatief, delen schoolfruit uit en bespreken voedselgerelateerde thema's in het nieuws of vormt het onderdeel van algemene discussies.

2. Huidig boerderijbezoek

De meeste leerkrachten en docenten gaan niet met hun klassen naar een boerenbedrijf of tuinderij (81%) en ook is er geen overlap tussen de bedrijven die wel bezocht worden. Het zijn er in totaal (tenminste) 7. De genoemde bedrijven zijn voor het po de boerderijen Akkerlust, Catrina Hoeve, Elza's Hoeve, 't Geertje en Van Veen. Eén respondent gaat naar meerdere bedrijven maar noemt geen namen. Boerderij Eko-logisch wordt bezocht door een klas van het reguliere vo. De ervaringen van leerkrachten/docenten die naar een boerderij of tuinderij gaan zijn overwegend positief. Allen noemen het: *'een mooie buitenervaring voor leerlingen'*. Voor de meesten is het eveneens van belang dat leerlingen over de herkomst van voedsel leren. Wat niet erg bevalt is het vervoer naar een bedrijf. De afstand wordt met name per fiets afgelegd wat door sommigen als erg ver wordt ervaren. Ook zijn er tekorten aan vervangend vervoer en ouders die willen rijden. Voor de meerderheid van respondenten die (nog) géén bedrijven bezoeken geldt, dat de concurrentie met "andere uitjes" de voornaamste reden is waarom er geen bezoek is afgelegd. Als tweede spelen de problemen met het vervoer.

3. Voorwaarden en bereidheid om te boeken en lessen te testen

Van de vijf genoemde aspecten waarop respondenten letten als zij een bedrijfsbezoek overwegen, is de aard en inhoud van het programma het belangrijkste. De meeste voorkeur gaat uit naar een programma dat: 1) interactief is 2) waar leerlingen de handen uit de mouwen kunnen steken en 3) waar leerlingen opdrachten kunnen uitvoeren. De behoefte aan opdrachten voor leerlingen is relatief het grootst bij de docenten van klas 1(vo). Een andere belangrijke voorwaarde/voorkeur van respondenten in het reguliere po en vo is de bereikbaarheid met de fiets. Deze werd niet genoemd door respondenten in het speciaal onderwijs. Aandacht voor de herkomst van voedsel is belangrijk, met name voor leerkrachten van het reguliere po. Wat betreft de tijdsinvestering gaat de voorkeur voornamelijk uit naar een bezoek aan een bedrijf van een halve dag (51%) boven een hele dag (8,1%) of een lessenreeks (5,4%). Overige respondenten weten het nog niet. Financiële ondersteuning is van belang voor 32% van de respondenten. Er is een grote bereidheid te boeken voor (een)les(ssen) indien tegemoet gekomen wordt aan de onderwijspraktijk (78%). Dit wordt het meest gewaardeerd door docenten vo (100%). Respondenten uit het speciaal onderwijs en de Kopklas houden het meest een slag om de arm, mede uit bezorgdheid over een goede aansluiting bij het niveau van de leerlingen. De meeste respondenten (70%) staan ervoor open om (een)les(sen) te testen. De beste tijd waarin dat kan gebeuren is in mei, gevolgd door april, juni en maart. Er zijn wel verschillen tussen groepen en klassen in voorkeur. Eveneens een meerderheid (81%) geeft toestemming om een nieuwe vragenlijst te sturen. Het animo hiervoor is relatief het grootst bij leerkrachten van groep 8. Tenslotte zijn er weinig aanbevelingen gegeven. Zij zijn met name afkomstig van docenten vo die het belang van een goede aansluiting met de onderwijspraktijk en het niveau van de leerlingen onderstrepen.

1. Inleiding

1.1 Achtergrond, doel en onderzoeksvragen

Het educatieve project: ‘De boer op!-nieuwe stijl’, de herkomst van voedsel beleven’ is een voortzetting en vernieuwing van het programma: ‘De boer op’ in de Leidse regio (Projectplan aanvraag onderwijsinnovatie De boer op! -nieuwe stijl, 2019). Lessen voor scholen gericht op het bezoeken van boerenbedrijven en tuinderijen worden vanaf 2011 ontwikkeld maar er is geen overzicht beschikbaar van doelen en inhoud van deze lessen en ook een advies aan scholen ontbreekt. In de loop der jaren is de vraag vanuit het onderwijs naar deze educatieve programma’s afgenomen. Het project: ‘De boer op! -nieuwe stijl’, wil hier verandering in brengen door samen met scholen en bedrijven te werken aan lessen die zowel aansluiten op de onderwijspraktijk als op duurzame veranderingen in de landbouw en de maatschappij als geheel. Hiervoor is een brede coalitie van organisaties gevormd die de projectorganisatie en samenwerkingspartners vormen, waarbij Stichting Naar Buiten!, de scholen OBS Woutertje Pieterse en het Bonaventuracollege VMBO hoofdaanvragers zijn. Overige samenwerkingspartners zijn: Zuivel en zorgboerderij Catrina’s Hoeve, De Elza Hoeve, Boerderij Buitenverwachting, Kaasboerderij Van Veen en Stadstuinderij Het Zoete Land/ Stichting Leiden oogst, vertegenwoordigers van Natuur en Duurzaamheidseducatie (NDE) gemeente Leiden, de GGD, Stichting Land van Wijk en Wouden en het Verwonderpaspoort. Het project is gericht op de ontwikkeling van lessen voor het po en de onderbouw van het vo en wordt gefaseerd opgebouwd. De nadruk in de eerste fase (waar dit onderzoek deel van uitmaakt) ligt op de groepen 7 en 8 van het po en de klassen 1 en 2 van het vo.

Drie verschillende sleutel- of kerndocumenten dienen als kader voor het (door)ontwikkelen van een hoogwaardig educatief aanbod. Dit aanbod zal, wanneer het gerealiseerd is, als voorbeeld dienen voor andere scholen en bedrijven die hun eigen educatieve traject vormgeven (ibidem, 2019). Het eerste document: ‘Duurzame basisvorming in Leiden en Leiderdorp; onderlegger voor natuur- en duurzaamheidseducatie’(SME-Advies 2019)’ is richtinggevend en beschrijft: *”wat leerlingen aan het eind van hun schoolloopbaan moeten kennen en kunnen op het gebied van duurzaamheid”* (ibid). Hierbij worden er connecties gelegd met andere leergebieden zoals Natuur, Techniek en Burgerschap. Leerdoelen zijn gericht op de ontwikkeling van kennis en inzicht van verschillende invalshoeken van duurzaamheid, betrokkenheid, waardeontwikkeling, het maken van keuzen, handelingsbereidheid en -perspectief, waarbij telkens de onderlinge afhankelijkheid en relatie van milieu, voedsel en gezondheid terugkeert. Een tweede kerndocument is de ‘Quickscan voor voedsel educatie’ van de leerkring voedsel van de Gemeenten voor Duurzame Ontwikkeling (GDO, 2019). Deze quickscan biedt een overzicht van kritische, basis- en kwaliteitscriteria om educatief materiaal te toetsen. Ten derde maakt de projectorganisatie gebruik van het ‘Leerplankader Sport, Bewegen en Leefstijl’, (leerlijn voeding) van het SLO (2015). Dit met de bedoeling een leerlijn te ontwikkelen in het po en onderbouw van het vo, gericht op gezonde, en duurzame voeding en voedsel.

Stichting Naar buiten! en partners polsen de wensen en voorwaarden van scholen, boerenbedrijven en tuinderijen. Deze worden geïnventariseerd door middel van interviews en vragenlijsten. Ook worden bestaande programma’s getoetst en verbeterd die op dit moment op bedrijven worden aangeboden.

De onderzoeksvragen die op basis van het projectplan zijn geformuleerd, zijn:

1. Besteden leerkrachten en docenten aandacht aan voedseducatie in hun lessen? Op welke manier doen zij dit en zo nee, waarom niet? (weergegeven in de vragen 2 tm 4 van de vragenlijst).

2. Bezoeken leerkrachten en docenten met hun klas boerderijen/tuinderijen en zo ja, is dit bezoek bevallen? Zo nee, wat is de reden dat er geen bezoek wordt gebracht? (weergegeven in vragen 5 tm 8).

3. Aan welke voorwaarden moet een les bij een boer voldoen om deze te boeken en zijn leerkrachten en docenten bereid mee te werken aan de verdere ontwikkeling van een educatief product? (weergegeven in vragen 9 tm 14)

1.2 Leeswijzer

Dit rapport is als volgt opgebouwd: Na het inleidende hoofdstuk wordt in hoofdstuk 2 de methodiek behandeld. Hierbij wordt de opzet, het kader en de onderzoekwijze toegelicht. Hoofdstuk 3 toont de resultaten van de analyse van de vragenlijst in aparte paragrafen, waarbij de resultaten zijn uitgesplitst per onderwijstype. Dit betreft in 3.1 het reguliere primaire onderwijs (po), in 3.2 het reguliere voortgezet onderwijs (vo) en in 3.3 het speciaal onderwijs (so/sbo/vso). De resultaten van de vragenlijst van de leerkracht van de Kopklas (3.4) zijn eveneens apart geanalyseerd. Tenslotte worden de meest kenmerkende antwoorden van groepen 7 en 8 van het po beschreven (3.5) en van klassen 1 en 2 van het vo (3.6). In hoofdstuk 3.7 worden de resultaten van dit onderzoek met elkaar vergeleken. Hoofdstuk 4 beantwoordt de onderzoeksvragen (4.1), stelt sterke en beperkingen van het onderzoek aan de orde (4.2) en geeft enkele discussiepunten en suggesties voor vervolgonderzoek (4.3).

2 Methodiek

2.1 Globale opzet en verantwoording

Zoals in de inleiding beschreven is, is het doel van het project het ontwikkelen van een verbeterd educatief programma op het terrein van boerderijen en tuinderijen dat gebruikt wordt door scholen in de Leidse regio en dat als mogelijk raamwerk kan dienen voor anderen. Om te inventariseren wat de wensen en mogelijkheden zijn bij scholen is een vragenlijst uitgezet. In dit onderzoek zijn de antwoorden van 37 respondenten uit het reguliere po en vo, het speciaal onderwijs en een Kopklas geanalyseerd en is voorafgaand aan de verzending van de vragenlijst door de onderzoeker advies uitgebracht over de opgestelde vragen. Er zijn ter voorbereiding een drietal voorgesprekken gehouden met de coördinator van dit project. Via de email en mondeling zijn aanbevelingen gedaan en zijn extra vragen gesteld. De onderzoeker is bekend met het thema voedseducatie in het algemeen en met de specifieke invulling van dit thema in het vo in Leiden, o.a. door voormalige werkzaamheden als onderzoeker en docent natuur- en milieueducatie voor Wageningen Universiteit, als docent biologie (ondermeer in Leiden) en als onafhankelijk onderzoeker voor Jong Leren Eten (JLE). Haar door JLE gepubliceerde onderzoeksrapport: *‘Voedingseducatie in het VO; handreikingen voor het design van een permanente urgentie’* (Van der Waal, 2019) heeft betrekking op Leidse scholen en sluit hier goed op aan. De werving van de doelgroep werd gevoerd door Stichting NaarBuiten! Adviezen door de onderzoeker hadden betrekking op een aanscherping van de inleidende tekst en afzonderlijke vragen, mogelijke alternatieve kanalen voor verzending van uitnodigingen en het bieden van een incentive voor deelname.

2.2 Onderzoeksmateriaal en dataverzameling

Leerkrachten en docenten van de bovenbouw van het po en de onderbouw van het vo zijn op verschillende manieren benaderd. De vragenlijst is digitaal verzonden naar: a) leerkrachten en docenten die bekend zijn bij Naar Buiten! b) algemene emailadressen van scholen c) NME - contactpersonen binnen het primair onderwijs e) via de nieuwsbrief van Naar Buiten! De benadering vond plaats in de periode november/december, een voor scholen traditioneel drukke periode i.v.m. feestdagen, proefwerkweken en vakantie. Het is onbekend hoeveel leerkrachten en docenten de vragenlijst daadwerkelijk hebben ontvangen en ingezien. Het aantal emailadressen dat is gebruikt voor uitnodigingen is 316. Het is waarschijnlijk dat er een aanzienlijke *‘cross-posting’* heeft plaatsgevonden.

Omdat eind november uit een eerste peiling bleek dat er weinig respondenten waren en deelnemers uit het vo vrijwel geheel ontbraken, is een extra inspanning verricht om meer leerkrachten en docenten te werven. Zo werden door Naar Buiten! vo scholen gebeld en emailadressen geverifieerd. De inlevertermijn voor de vragenlijst werd verlengd van 21 november naar 16 december. Deze verlenging leverde met name nieuwe respondenten uit het vo op.

Onderwijstypen en deelname scholen

Leiden telt 28 scholen in het po en 23 scholen van het vo (<https://www.scholenopdekaart.nl>, 10-01-2020). Dit zijn zowel openbare, algemeen bijzondere als bijzondere scholen. De 37 leerkrachten en docenten die hebben meegewerkt aan dit onderzoek zijn afkomstig van 22 verschillende scholen (de Kopklas is onderdeel van het Vlietland College). Het aantal openbare scholen dat heeft meegewerkt is 8, het aantal bijzondere scholen 9 en het aantal

algemeen bijzondere scholen is 5. Iedere categorie bestaat uit één of meer po en vo scholen. Scholen voor speciaal onderwijs (so) kunnen vallen onder de noemer ‘openbaar’, ‘algemeen bijzonder onderwijs’ of ‘bijzonder onderwijs’. De rooms-katholieke en protestants-christelijke scholen vallen onder de noemer ‘bijzonder onderwijs’.

Tabel 1: Overzicht deelnemende scholen in Leiden naar onderwijstype

Onderwijstype	Totaal in Leiden	In dit onderzoek
Primair onderwijs (po)	28	13
Voortgezet onderwijs (vo)	23	4
Speciaal onderwijs po	5	3
Speciaal onderwijs vo	5	1
Kopklas (schakelklas po-vo)	1	1

Tabel 2: Deelnemende individuele scholen, geordend naar denominatie

Openbare scholen	Algemeen bijzonder	Bijzonder
Lorentzschool (po)	SBO De Vlieger (speciaal basis onderwijs) (po)	St. Josephschool (rooms-katholiek, po)
Da Vinci College (Kagerstraat, vo)	Eerste Leidse Schoolvereniging (po)	't Klankbord (rooms-katholiek, po)
OBS De Arcade (po)	Vrijeschool Mareland (po)	De Ley (protestants-christelijk, po)
OBS De Viersprong (po)	Vlietland College (vo)	Bonaventura college (rooms-katholiek,vo)
PI de Brug (speciaal onderwijs, po)	De Korte Vlietschool (speciaal onderwijs,vso)	Springplank (protestants-christelijk, po)
OBS Anne Frank (po)		De Zijlwijkschool (protestants-christelijk, po)
OBS De Meerpaal (po)		De Tweemaster (rooms-katholiek, po)
OBS Woutertje Pieterse Leiden (po)		Auris de Weerklank (protestants-christelijk, speciaal onderwijs, po)
		Joppenzs (protestants-christelijk, po)

Met name leerkrachten van de Lorentzschool hebben relatief vaker de vragenlijst ingevuld ten opzichte van andere scholen (6 respondenten). Het is niet onderzocht in hoeverre de leerkrachten van deze school opvattingen hebben die eventueel afwijken van leerkrachten van andere scholen.

Deelname speciaal onderwijs

Speciaal onderwijs staat open voor leerlingen die specialistische of intensieve zorg nodig hebben omdat zij een handicap, chronische ziekte of stoornis hebben. Er is speciaal onderwijs (so), speciaal basisonderwijs (sbo) en voortgezet speciaal onderwijs (vso), (<https://www.speciaalonderwijsleiden.nl> 14012020).

Het speciaal onderwijs is ingedeeld in clusters van specialismen, waarbij enkele clusters samenwerken met reguliere scholen. Speciale basisscholen zijn er voor zeer moeilijk lerende kinderen, kinderen met opvoedingsmoeilijkheden en kinderen met gedragsproblemen (zie bovengenoemde website).

Zoals uit dit onderzoek blijkt, functioneren veel leerlingen op grond van deze zorgbehoefte op een relatief “lager” niveau dan hun leeftijdgenoten. De resultaten van de leerkrachten die deze

groepen/klassen begeleiden worden in dit onderzoek apart geanalyseerd en weergegeven naast de resultaten van de leerkrachten uit het reguliere onderwijs. Hierdoor kan worden nagegaan in hoeverre er andere educatieve behoeften leven bij deze groepen.

Deelname Kopklas leiden

Een Kopklas is een klas die een extra jaar doet na groep 8 van het basisonderwijs. Het is een schakeljaar tussen het primair en voortgezet onderwijs. In dat jaar kunnen anderstalige leerlingen het Nederlands beter leren beheersen en een goede werk- en leerhouding ontwikkelen zodat zij goed kunnen functioneren in het voortgezet onderwijs. In Leiden is de Kopklas opgenomen in het Vlietland College (<https://www.Kopklasleiden.nl> 14012020). Het staat open voor alle leerlingen die een taalachterstand of andere achterstand als gevolg van cultuurverschillen hebben én gemotiveerd zijn om dit extra jaar te volgen (zij komen zowel van openbare scholen, algemeen bijzondere en bijzondere scholen). De meeste leerlingen in een Kopklas zijn in Nederland geboren maar spreken thuis geen Nederlands of hebben een tijd in het buitenland gewoond. De klassen zijn klein (16 leerlingen). Vanwege het speciale karakter van de Kopklas zijn de resultaten van de leerkrachten van deze klas, net als de resultaten van het speciaal onderwijs, apart geanalyseerd en weergegeven.

Kenmerkende antwoorden leerjaren

In de vragenlijst wordt respondenten gevraagd naar hun naam, school en verbondenheid met een groep of klas (groep 7 en 8 van het po of klas 1 en 2 van het vo). Dit maakt het mogelijk te zien of er belangrijke overeenkomsten en verschillen zijn binnen po en vo en tussen leerjaren. De namen zijn gevraagd in verband met mogelijke toezending van een nieuwe vragenlijst. Zij worden i.v.m. de privacy niet weergegeven in dit rapport. In de hoofdstukken 3.5 en 3.6 wordt een overzicht getoond van kenmerkende antwoorden van respondenten die verbonden zijn met leerlingen uit de verschillende leerjaren.

Soorten en inhoud vragen

De vragenlijst is weergegeven in ‘Google Forms’: <https://docs.google.com>. Deze bestaat uit 11 hoofdvragen en 3 subvragen die, volgens de inleidende tekst van de vragenlijst (zie bijlage 1), in 5 minuten beantwoord kunnen worden. De inleidende tekst is zowel enkelvoudig naar één doelgroep verzonden (bijv. docenten vo, klas 1 en 2) als gecombineerd (leerkrachten po én docenten vo). De tekst vermeldt niet alleen de uiterste inzenddatum (21 november/16 december 2019) en zet de vragenlijst ook in het perspectief van voedseducatie vanuit boerenbedrijven, de trend van afnemende belangstelling van scholen en de wens om beter aan te sluiten bij de onderwijspraktijk. De hoofd- en subvragen zijn voornamelijk gesloten van aard, passend bij een inventariserende vragenlijst waar in korte tijd relatief veel vragen worden gesteld. Bij 8 vragen is de mogelijkheid toegevoegd om een afwijkend antwoord in te vullen middels de optie: “anders”. De drie subvragen (zo ja/zo nee) zijn gekoppeld aan een eerdere antwoordkeuze. Respondenten werden via een zo kort mogelijke route doorverwezen naar de, voor hen, geldende volgende vraag (zie onderstaand voorbeeld).

Voorbeeld doorwijzing in vragenlijst

Antwoord:

A. Ja (ga naar vraag ‘X’)

B. Nee (ga naar vraag ‘X’)

Het aantal antwoordmogelijkheden verschilt per vraag, passend bij de aard van de vraag. Bij 6 vragen is het geven van meerdere antwoorden mogelijk (zie vraag 3, 6,7, 8, 9,12, bijlage 2). De grootste hoeveelheid antwoordopties (A tm R) is gegeven bij de vraag wat er precies aan

voedseleducatie op school wordt gedaan (vraag 3). De reden voor deze opsomming is om leerkrachten en docenten een idee te geven over wat onder voedseleducatie verstaan kan worden zonder een definitie hiervan te geven. De reeks werd ook hier aangevuld met de optie: ‘anders’, zodat ook vormen van voedseleducatie die niet zijn vermeld weergegeven kunnen worden. Tenslotte konden respondenten in een open vraag opmerkingen en suggesties doorgeven over de vragenlijst. Van de 14 vragen zijn er 12 inhoudelijk gericht op een inventarisatie van de huidige onderwijspraktijk rond voedseleducatie, de voorwaarden om (een)les(sen) te boeken bij boerderijen en tuinderijen, ervaringen met educatieve lessen op de bedrijven en bereidheid mee te werken aan de ontwikkeling ervan. De twee overige vragen waren gericht op de registratie van gegevens als groep/klas en de vraag of er nogmaals een vragenlijst toegezonden kon worden.

2.3 Analyse en verslaglegging

Vanuit ‘Google Forms’ wordt ‘automatisch’ een bestand met antwoorden in Excel gegenereerd plus een bestand opgebouwd uit grafieken. Deze bestanden zijn door de coördinator van Naar Buiten! naar de onderzoeker gestuurd die de bestanden als ‘lezer’ kon benaderen. Bij de eerste beschouwing van het materiaal bleek dat er geen onderscheid gemaakt was tussen po en vo of tussen groepen en klassen en dat onzuiverheden in de beantwoording door leerkrachten en docenten (bijvoorbeeld het dubbel invullen van de vragenlijst door een respondent) er niet uitgefilterd konden worden. Om dit toch mogelijk te maken en om een beeld te kunnen geven van verschillen in opvattingen tussen leerkrachten en docenten van het po, vo en so en tussen groepen en klassen, zijn alle onderzoekgegevens door de onderzoeker ingevoerd in een nieuw Excel-bestand. Het bestaat uit vier afzonderlijke pagina’s: 1) alle antwoorden op afzonderlijke vragen 2) een onderscheid tussen po, vo en so in de beantwoording van de vragen 3) een onderscheid tussen de antwoorden van de verschillende respondenten van afzonderlijke scholen 4) onderscheid tussen groep 7 en 8 en tussen klas 1 en 2. Om binnen de onderzoektijd en planning te blijven is geen grafisch materiaal gemaakt. De analyse en verslaglegging vond plaats tussen 19 december 2019 en 20 januari 2020.

Antwoorden per vraag en indeling in categorieën

Nadat alle gegevens per vraag en per respondent in Excel ingevoerd waren is een groepering per vraag toegepast. Hierbinnen zijn categorieën gevormd. Deze zijn niet van tevoren geformuleerd maar volgen uit de antwoorden. Meerkeuze antwoorden zijn apart geanalyseerd van de antwoorden die gegeven zijn onder de optie ‘anders’(de zogenaamde “eigen antwoorden”). Van iedere categorie van antwoorden is geteld hoeveel afzonderlijke antwoorden er gegeven zijn. Zodoende kon een hiërarchie van antwoordcategorieën worden opgesteld (zie voorbeeld tabel 3).

Tabel 3: voorbeeld antwoordcategorisatie en plaatsing in een hiërarchie van antwoorden

<i>Voorwaarden om een les te boeken in het regulier primair onderwijs (n=26)</i>	
1. Didactiek (58)	
• Interactief, niet alleen maar luisteren naar de boer (23)	
• Kinderen handen uit de mouwen (19)	
• Kinderen zelf aan de slag met opdrachten (16)	
2. Bereikbaarheid (23)	
• Te bereiken met de fiets (17)	
• Het vervoer moet geregeld zijn met touringcar of busje (6)	

3. Resultaten

In dit hoofdstuk worden achtereenvolgens de resultaten gepresenteerd en toegelicht van:

- 3.1 Het regulier primair onderwijs (po) (n=26)
- 3.2 Het regulier voortgezet onderwijs (vo) (n=6)
- 3.3 Het speciaal onderwijs (so) (n=4)
- 3.4 De Kopklas (n=1)

Daarna wordt in hoofdstuk 3.5 een overzicht van kenmerkende antwoorden gegeven van leerkrachten gekoppeld aan groepen 7 en 8 van het po en in 3.6 van kenmerkende antwoorden van docenten van klassen 1 en 2 van het vo. Het hoofdstuk sluit in 3.7 af met een algemene vergelijking van resultaten. De aanduidingen “respondent”, “leerkracht” of “docent” worden als volgt gebruikt; indien er sprake is van de combinatie leerkrachten en docenten wordt de aanduiding “respondenten” gebruikt. Als het alleen gaat over leerkrachten of docenten, dan worden die aanduidingen gebruikt omdat dan duidelijk is of zij lesgeven in het po (leerkrachten) of vo (docenten). Bij de Kopklas is ervoor gekozen om te spreken van een leerkracht (zie toelichting in 3.1).

Wat betreft het vermelden van percentages is, om de leesbaarheid te bevorderen, afgerond op hele getallen.

3.1 Resultaten regulier primair onderwijs (po)

Van de 37 respondenten komen er 30 uit het po. Binnen deze groep zijn 26 leerkrachten verbonden met het reguliere onderwijs, 3 met het speciaal onderwijs en 1 leerkracht met een Kopklas. De Kopklas die na groep 8 van start gaat en formeel tussen po en vo in zit, wordt op grond van de keuzemogelijkheden in de vragenlijst en de indeling door de leerkracht, ingedeeld bij groep 8. De resultaten worden door de bijzondere aard van de groep wel apart geanalyseerd. In dit onderdeel worden alleen de antwoorden gepresenteerd van de leerkrachten uit het reguliere onderwijs (n=26). De resultaten van 3 leerkrachten van het so en die van de Kopklas worden in hoofdstukken 3.3 en 3.4 weergegeven.

Antwoorden op de vragen uit de vragenlijst (zie bijlage 2)

Het totale aantal leerkrachten in het reguliere po dat heeft deelgenomen is 26. Bij sommige vragen waren meer antwoorden toegestaan, waardoor mogelijk per vraag een hoger getal aan aantallen antwoorden dan het aantal deelnemers kan ontstaan.

1. Groepen waar de leerkrachten mee verbonden zijn

Aantal antwoorden: 26

16 leerkrachten van groep 7 hebben de vragenlijst ingevuld

10 leerkrachten van groep 8 hebben de vragenlijst ingevuld

2. Aandacht voor voedseducatie in de les (ja/nee)

Aantal antwoorden: 26

Een ruime meerderheid van de leerkrachten, (20 van 26) besteedt naar eigen zeggen aandacht aan voedseducatie in de les (77%)

3. Vorm en inhoud voedseducatie

Aantal antwoorden op deze vraag: 45

a. Meerkeuze antwoorden:

• *Vaak genoemd*

Voedseleducatie wordt relatief vaak gegeven binnen een vak (9 leerkrachten) en is vaak gekoppeld aan het bezoek van schooltuinen (eveneens 9). Daarnaast wordt er door meerdere leerkrachten gebruik gemaakt van het lespakket: “*Ik eet het beter*” van Albert Heijn & het Voedingscentrum (6) en hebben diverse leerkrachten aangegeven dat hun school het predicaat: ‘Gezonde School’ voert (5).

• *Weinig genoemd*

Een enkele maal is genoemd: moestuin (2), Smaaklessen (2), *Weet wat je eet* (2) overige lessen van het Voedingscentrum (1), *Akkerbouw voor jou* (1).

NB: ‘*Weet wat je eet*’ is een pakket van het Voedingscentrum gericht op het voortgezet onderwijs. Het is onduidelijk waarom deze leerkrachten een vo pakket gebruiken.

• *Niet genoemd*

Alle overige meerkeuze opties zijn niet genoemd (zie vragenlijst, bijlage 2).

b. Eigen antwoorden (optie ‘anders’):

Drie leerkrachten geven een koppeling aan van voedseleducatie met een specifiek vak (3). Het betreft hier wereldoriëntatie, natuur en aardrijkskunde. Nog twee anderen geven aan dat voedseleducatie verweven is in de lessen (2). Antwoorden die 1x gegeven zijn: ‘*[ik geef een] eigen invulling [aan voedseleducatie]*’(1), ‘*[voedseleducatie wordt verbonden met] nieuwsitems* (1) en ‘*[voedseleducatie wordt] projectmatig [gegeven]* (1).

4. Redenen om geen voedseleducatie te geven

Aantal antwoorden op deze vraag: 14

a. Meerkeuze antwoorden: (5)

De voornaamste reden voor leerkrachten om geen voedseleducatie te geven is omdat het niet in het rooster past (4). Eén leerkracht vindt dit een taak van de ouders (1)

b. Eigen antwoorden (optie ‘anders’):(9)

Andere vormen van voedseleducatie komen naast de genoemde opties nog voor in methoden (1), in onderwerpen in het nieuws die behandeld worden (1), in spontane discussies (bijv. over veganisme) (1) en in de vorm van schoolfruit dat aan de leerlingen wordt aangeboden (1) Tenslotte geven nog drie leerkrachten aan er, ofwel: a) geen tijd voor te hebben (1), b) geen overzicht te hebben van wat er op het gebied van voedseleducatie is (1) óf c) dat het “niet aan bod” komt (1). Twee respondenten laten blijken dat ze wel aandacht willen besteden aan voedseleducatie, maar dat er belemmeringen zijn om dat te doen (2)

5. Bezoek aan een boerderij of tuinderij (ja/nee)

Aantal antwoorden op deze vraag: 26

21 leerkrachten gaan niet naar een boerderij of tuinderij (81%).

5 leerkrachten gaan wel naar een boerderij of tuinderij (19%)

6. Na(a)m(en) van bezochte boerderij(en) en/ of tuinderij(en)

Aantal antwoorden op deze vraag: 5

Geen enkele locatie wordt door meerdere scholen bezocht. De bedrijven die bezocht worden, zijn:

- a) Boerderij Akkerlust
- b) Zuivel en zorgboerderij Catrina’s Hoeve

- c) Geitenboerderij 't Geertje
- d) Kaasboerderij Van Veen

De laatste leerkracht noemt geen naam maar geeft wel aan naar 'verschillende' bedrijven te gaan.

7. Wat er wel/ niet aan het bezoek aan de boerderij/tuinderij bevalt

Aantal antwoorden op deze vraag: 11.

- Zeven leerkrachten geven een positief antwoord (7). Het is met name: "een positieve buitenervaring voor de leerlingen" (5). Twee leerkrachten geven aan dat het belangrijk is dat de leerlingen: "de herkomst van voedsel kennen" (2).
- Van de leerkrachten die aangaven wat er niet beviel (3) zijn alle antwoorden gekoppeld aan een vervoersprobleem: de afstand is te groot voor de fiets (2) en geen vervoer of ouders die willen rijden (1)
- Tenslotte is 1 antwoord multi-interpretabel (de tijd weegt niet op tegen de ervaring die ze opdoen (1)

8. Redenen om geen bezoek te brengen aan een boerderij en/ of tuinderij

Aantal antwoorden op deze vraag: 25

a. Meerkeuze antwoorden: 21

Het meest is het antwoord gegeven: 'We hebben al heel veel andere uitjes en moeten kiezen' (16) en 'Geen vervoer en weinig ouders die willen rijden' (4). 1 leerkracht gaf: 'geen geld' als reden (1).

b. Eigen antwoorden (optie 'anders'):4

Externe factoren: er is geen [educatief] aanbod bekend (1) en [er is sprake van] een mismatch tussen wat de school en de boer wil (1). *Schoolgebonden factoren:* [er is sprake van] een vol curriculum (1) Eén leerkracht geeft aan het ondanks de belemmeringen, het toch wel te willen (1)

9. Voorwaarden om een les te boeken

Aantal antwoorden op deze vraag: 124

a. *Didactiek (58)*

- Interactief, niet alleen maar luisteren naar boer (23)
- Kinderen handen uit de mouwen (19)
- Kinderen zelf aan de slag met opdrachten (16)

b. *Bereikbaarheid (23)*

- Te bereiken met de fiets (17)
- Het vervoer moet geregeld zijn met touringcar of busje (6)

c. *Inhoudelijk (18)*

- Kinderen moeten ervaren waar voedsel vandaan komt (15)
- Het moet aansluiten bij de lesmethode (3)

d. *Tijdsinvestering (15)*

- Eenmalig bezoek van een halve dag (13)
- Eenmalig bezoek van een hele dag (1)
- Een lessenreeks (1)

e. *Financiële ondersteuning (10)*

- Betaald door subsidie van JLE of de gemeente (10)

10. Boekingskans indien er rekening gehouden wordt met de thema's, thematische lessen of projectweken van school.

Aantal antwoorden op deze vraag: 29 (meerkeuze én eigen antwoorden).

a. Meerkeuze antwoorden: 26

22 leerkrachten (van 26) willen boeken als er rekening gehouden wordt met de thema's, thematische lessen en projectweken van de eigen school (85%)

1 leerkracht wil dit niet (4%)

Voor 3 leerkrachten is het nog onduidelijk of zij in dit geval zouden boeken (11%)

b. Eigen antwoorden (optie 'anders'):3

Factoren die mee spelen in deze keuze:

- a) De aard van het project of thema (1)
- b) De overige excursies van de school (2)

11. Bereidheid testen van lessen bij de boer in 2020

Aantal antwoorden op deze vraag: 31 (meerkeuze én eigen antwoorden)

a. Meerkeuze antwoorden: 26

19 leerkrachten (van 26) willen wel een gratis les/lessen testen (73%)

4 leerkrachten geven aan dit niet te willen (15%)

3 leerkrachten weten het niet zeker (12%)

b. Eigen antwoorden (optie 'anders'):5

Er zijn enkele voorwaarden/opmerkingen gegeven i.v.m. het testen (alle 1x):

- Testen kan, mits binnen een bouwbreed project
- Testen kan, mits geen vervoersbeperkingen
- Testen kan, mits past bij [een] thema [van school]
- Testen kan, mits verweven met IMC basis (weekendonderwijs)
- 1 leerkracht geeft als belemmering haar zwangerschap op.

12. Planningsvoorkeur

Aantal antwoorden op deze vraag: 37

De beste maand voor een bezoek aan een boerderij/tuinderij om een les uit te testen, is mei (14). Daarna volgen april (9) en juni (9). Maart is het minst vaak als voorkeur opgegeven (5)

13. Toestemming toezending nieuwe vragenlijst

Aantal antwoorden op deze vraag: 26

20 leerkrachten geven toestemming voor het verzenden van een nieuwe vragenlijst (77%)

6 leerkrachten geven geen toestemming (23%, waarvan 5 uit groep 7)

14. Opmerkingen en suggesties

Aantal antwoorden op deze vraag: 1

Er is maar 1 leerkracht uit het reguliere primair onderwijs die een opmerking gegeven heeft. Het betreft de opmerking dat de school in kwestie niet op zoek is naar meer uitjes maar het aantal juist probeert terug te dringen.

3.2 Resultaten regulier voortgezet onderwijs (vo)

Van de 37 respondenten komen er 7 uit het voortgezet onderwijs, waarvan 6 uit het reguliere vo en 1 uit het voortgezet speciaal onderwijs (vso). In deze paragraaf worden alleen de resultaten van de docenten uit het reguliere onderwijs weergegeven. Zie hoofdstuk 3.3 voor de resultaten van het speciaal onderwijs.

Antwoorden op de vragen uit de vragenlijst (zie bijlage 2).

Het totale aantal docenten van het reguliere vo dat heeft deelgenomen is 6. Bij sommige vragen waren meerdere antwoorden toegestaan.

1. Klassen waar de docenten mee verbonden zijn

Aantal antwoorden op deze vraag: 6

Drie docenten van klas 1 hebben de vragenlijst ingevuld (3)

Drie docenten van klas 2 hebben de vragenlijst ingevuld (3)

2. Aandacht voor voedseducatie in de les (ja/nee)

Aantal antwoorden op deze vraag: 6

5 docenten hebben aandacht voor voedseducatie in de les (83%)

1 docent heeft geen aandacht voor voedseducatie in de les (17%)

3. Inhoud en praktijk voedseducatie

Aantal antwoorden op deze vraag: 16

a. Meerkeuze antwoorden: 6

- *Vaker gekozen antwoorden:*

Voedseducatie is onderdeel van een vak (3)

De school is een Gezonde School (3)

- *Enkele maal gekozen antwoorden:*

[*Wij gebruiken het lespakket*]

- 'Duurzaamheid' van Greenpeace (1)

- Smaaklessen (1)

- [*Overige lessen van het*] Voedingscentrum (1)

- '*Weet wat je eet*' (1)

- *Niet gekozen antwoorden:*

Alle andere opties zijn niet gekozen (zie de vragenlijst, bijlage 2)

b. Eigen antwoorden (optie 'anders'): 4

- Voedseducatie is opgenomen in een vak (1)

- Voedseducatie is opgenomen in een methode klas 2 (1)

- Via krantenartikelen (1)

- Eigen invulling (1)

De docent die geen aandacht heeft voor voedseducatie zou dit wel willen (1) maar doet dit niet uit tijdgebrek (1)

4. Redenen om geen voedseducatie te geven

Aantal antwoorden op deze vraag: 4

a. Meerkeuze antwoorden: 0

Er is geen keuze gemaakt voor de opties A tm D (geld, belangrijkheid, opvoeding, rooster).

b. Eigen antwoorden (optie 'anders'): 4

Redenen om het niet aan bod te laten komen zijn gebrek aan tijd (1) en dat het nog ontwikkeld moet worden (1)

Er wordt ook op andere manieren aandacht aan voedseducatie gegeven. Eén docent noemt zowel aandacht voor voedseducatie binnen het eigen project 'Body & Health' (1) als een bezoek aan een biologische boer binnen het lesblok 'planten'(1).

5. Bezoek aan een boerderij of tuinderij (ja/nee)

Aantal antwoorden op deze vraag: 6

5 docenten gaan niet naar een boerderij of tuinderij (83%)

1 docent gaat wel naar een boerderij of tuinderij (17%)

6. Bezochte boerderij(en) en/ of tuinderij(en)

Aantal antwoorden op deze vraag: 1

a. Meerkeuze antwoorden: 0

Geén van de opties A tm H is gekozen door de docenten.

b. Eigen antwoorden (optie 'anders'): 1

De enige genoemde boerderij is boerderij Eko-logisch in Roelofarendsveen.

7. Wat wel/ niet aan het bezoek bevalt

Aantal antwoorden op deze vraag: 2

De twee (positieve) antwoorden komen van dezelfde docent. Deze stelt dat het voor leerlingen een mooie buitenervaring is (1) én dat leerlingen de herkomst van voedsel leren, wat belangrijk is (1).

8. Redenen om een boerderij en/ of tuinderij niet te bezoeken

Aantal antwoorden op deze vraag: 6

a. Meerkeuze antwoorden: 3

Alle drie de opties zijn aangevinkt door de docenten: zij hebben al veel andere uitjes en moeten kiezen (1), het kost te veel geld (1) geen vervoer en weinig ouders die willen rijden (1).

b. Eigen antwoorden (optie 'anders'): 3

Het past niet in het rooster (1) en het vak biologie zit vol (1)

Een goed aanbod ontbreekt (1)

9. Voorwaarden om een les te boeken

Aantal antwoorden op deze vraag: 30

Categorieën:

a. Didactiek (11)

- Interactief, niet alleen maar luisteren naar de boer (4)
- Kinderen handen uit de mouwen (3)
- Kinderen zelf aan de slag met opdrachten (4)

b. *Inhoud (7)*

- Kinderen moeten ervaren waar voedsel vandaan komt (3)
- Aansluiten bij de lesmethode (3)
- Leerlingen moeten het kweken van planten zelf ervaren (1)

c. *Tijdsinvestering (6)* Voorkeuren voor:

- Eenmalig bezoek van een halve dag (3)
- Eenmalig bezoek van een hele dag (2)
- Een lessenreeks (1)

d. *Bereikbaarheid (5)*

- Te bereiken met de fiets (4)
- Het vervoer moet geregeld zijn met touringcar of busje (1)

e. *Financiële ondersteuning (1)*

Betaald door subsidie van JLE of de gemeente (1)

10. Aantrekkelijkheid boeking bij aansluiting thema's, thematische lessen of projectweken van school.

Aantal antwoorden op deze vraag: 6

Alle docenten geven aan dat als de boerderijles zou aansluiten bij thema's, thematische lessen of projectweken zij zouden boeken (100%)

11. Bereidheid testen van lessen (ja/nee)

Aantal antwoorden op deze vraag: 6

4 docenten geven aan de lessen te willen testen (67%)

2 docenten houden nog even een slag om de arm (33%), waarvan er 1 aangeeft meer informatie nodig te hebben om tot een besluit te kunnen komen.

12. Planningsvoorkeur

Aantal antwoorden op deze vraag: 11

De voorkeur is het grootst voor de maanden april (4) en mei (4)

Daarna volgen juni (2) en maart (1)

13. Toestemming toezending vragenlijst (ja/nee)

Aantal antwoorden op deze vraag: 6

Alle docenten zijn bereid nog een keer een vragenlijst te ontvangen (100%).

14. Opmerkingen en suggesties

Aantal antwoorden op deze vraag: 4

Twee inhoudelijke opmerkingen:

- Het is van belang de inhoud van de lessen te matchen bij de wens van de docenten
- In mei/juni is er een aansluitingsmogelijkheid bij het lesblok planten (biologie) van de school.

Twee overige opmerkingen:

- Nee (er is geen opmerking)
- Succes

3.3 Resultaten speciaal onderwijs (so/sbo en vso)

Van de 37 respondenten komen er 4 uit het speciaal onderwijs, waarvan 3 uit het primair onderwijs (so/sbo) en 1 uit het voortgezet speciaal onderwijs (vso). Om de aandacht specifiek gericht te houden op het onderscheid tussen het primaire en voortgezet onderwijs, worden ook hier de aanduidingen binnen het speciaal onderwijs aangegeven met “po” en met “vo”. De aanduiding ‘respondenten’ verwijst naar een gecombineerde groep leerkrachten en docenten.

Antwoorden op de vragen

Het totale aantal respondenten uit het speciaal onderwijs dat heeft deelgenomen is 4. Het betreft leerkrachten van drie po scholen (waarvan 1 sbo) en een docent van een vso. Bij sommige vragen waren meerdere antwoorden toegestaan, waardoor het totaal aan antwoorden groter is dan het aantal leerkrachten.

1. Groep/klas waar respondenten mee verbonden zijn

Aantal antwoorden op deze vraag: 4

Eén leerkracht heeft de vragenlijst ingevuld voor po groep 7 (1)

Twee leerkrachten hebben de vragenlijst ingevuld voor po groep 8 (2)

Eén docent heeft de vragenlijst ingevuld voor vo klas 2 (1)

2. Aandacht voor voedseleducatie in de les (ja/nee)

Twee leerkrachten (50%) hebben aandacht voor voedseleducatie: po groep 7 (1) + po groep 8 (1) Twee respondenten (50%) hebben geen aandacht voor voedseleducatie: vo klas 2 (1) + po groep 8 (1)

3. Inhoud en praktijk voedseleducatie

Aantal antwoorden op deze vraag: 4

Alle antwoorden zijn afkomstig van twee leerkrachten uit het primair onderwijs die aandacht besteden aan voedseleducatie. Er wordt gebruik gemaakt van de lespakketten:

‘Smaaklessen’(1), ‘Ik eet het beter’(Albert Heijn & Voedingscentrum)(1) én van overige lessen van het Voedingscentrum (1). Ook heeft 1 leerkracht een moestuin op school (1)

4. Redenen om geen voedseleducatie te geven

Aantal antwoorden op deze vraag: 3

Voor één leerkracht past voedseleducatie niet in het rooster: po groep 8 (1)

Voor de docent vo zit voedseleducatie verweven in de lessen (1) én komt het alleen incidenteel aan de orde (1). Er wordt geen toelichting gegeven.

5. Bezoek aan boerderij of tuinderij (ja/nee)

Aantal antwoorden op deze vraag: 4

3 leerkrachten brengen geen bezoek aan een boerderij of tuinderij (75%).

1 docent brengt wel een bezoek aan een boerderij of tuinderij (25%).

6. Bezochte boerderij(en) en/ of tuinderij(en)

Aantal antwoorden op deze vraag: 1

De boerderij die wordt bezocht door de docent is Elza’s Hoeve.

7. Wat wel/ niet aan het bezoek bevalt

Aantal antwoorden op deze vraag: 3

a. Meerkeuze antwoorden: 2

De docent die naar een bedrijf is geweest geeft aan dat het voor leerlingen een mooie buitenervaring is (1) én leerlingen de herkomst van voedsel leren wat belangrijk is (1)

b. Eigen antwoorden (optie 'anders'):1

Eén leerkracht geeft aan dat er nog geen bezoek heeft plaatsgevonden (1)

8. Redenen om een boerderij en/ of tuinderij niet te bezoeken

Aantal antwoorden op deze vraag: 7

a. Meerkeuze antwoorden:2

Alle 3 de leerkrachten hebben geen antwoord aangevinkt (0)

De docent vo heeft aangegeven dat er al veel uitjes zijn en er een keuze gemaakt moet worden (1) én dat er te weinig vervoer en ouders zijn om te rijden (1)

b. Eigen antwoorden (optie 'anders'): 5

1 leerkracht vindt de organisatie van een bezoek aan de boer lastig: po groep 7 (1)

1 leerkracht is onbekend met het aanbod bij boerderijen en tuinderijen: po groep 8 (1)

Deze leerkracht heeft wel de behoefte om een bezoek aan een bedrijf te brengen (1)

De docent vo bezoekt een kinderboerderij (1) en merkt op dat er binnen het speciaal onderwijs sprake is van een niveaueverschil ten opzichte van het regulier onderwijs (1)

9. Voorwaarden om een les te boeken

Aantal antwoorden op deze vraag: 14

Categorieën:

a. Didactiek (7)

- Interactief, niet alleen maar luisteren naar boer (3): po groep 8 (2) + vo (1)
- Kinderen handen uit de mouwen (2): po groep 8(1) + vo (1)
- Kinderen zelf aan de slag met opdrachten (2): po groep 7 (1) + vo (1)

b. Tijdsinvestering (3)

- Eenmalig bezoek van een halve dag (3): po groep 8 (2) + vo (1)

c. Inhoud (2)

- Kinderen moeten ervaren waar voedsel vandaan komt (2): po groep 7 (1) + vo (1)

(d) Vervoer (1)

- Het vervoer moet geregeld zijn met touringcar of busje (1): po groep 8 (1)

(d) Financiën (1)

- Betaald door subsidie van gemeente of Jong Leren Eten (1): vo (1)

10. Aantrekkelijkheid boeking bij aansluiting thema's, thematische lessen of projectweken van school.

Aantal antwoorden op deze vraag: 4

a. Meerkeuze antwoorden:1

Eén leerkracht wil boeken als wordt aangesloten bij thema's, thematische lessen of projectweken van de school: po groep 8 (1)

b. Eigen antwoorden (optie 'anders'):3

Voor 2 respondenten geldt dat boeking afhankelijk is van de aanpassing aan het niveau en gedrag van de kinderen van het speciaal onderwijs: po groep 7 (1) + vo (1)

Het is voor 1 leerkracht geen noodzaak om te boeken: po groep 8 (1)

11. Bereidheid testen van lessen

Aantal antwoorden op deze vraag: 4

2 leerkrachten zijn wel bereid om (een)les(sen) te testen: po groep 8 (2)

2 leerkrachten zijn niet bereid (een) les(sen) te testen: po groep 7 (1) + vo (1)

12. Planningsvoorkeur

Aantal antwoorden op deze vraag: 3

2 leerkrachten beantwoordden de vraag: po groep 8 (2).

De maand april is favoriet (2), gevolgd door maart (1).

13. Toestemming toezending vragenlijst

Aantal antwoorden op deze vraag: 4

3 respondenten geven toestemming om een vragenlijst te verzenden: po groep 7 (1), po groep 8 (1), vo (1)

1 leerkracht wil geen nieuwe vragenlijst ontvangen: po groep 8 (1)

14. Opmerkingen en suggesties

Aantal antwoorden op deze vraag: 1

De docent vo heeft aangegeven dat er een verschil is tussen de leeftijd van kinderen in het speciaal onderwijs en het niveau waarop ze functioneren (groep 7/8 heeft een niveau van 4-6 jarigen). Er wordt eveneens opgemerkt dat vraag 1 van de vragenlijst is gericht op reguliere groepen/klassen.

3.4 Resultaten Kopklas (schakel tussen po en vo)

De Kopklas neemt, zoals eerder aangegeven, een positie in tussen het po en het vo.

Anderstalige leerlingen volgen een extra jaar na de basisschool om taalachterstanden en/of problemen door cultuurverschillen te verminderen. In de vragenlijst heeft de respondent gekozen voor een indeling in groep 8 en wordt daarom als 'leerkracht' aangeduid.

Antwoorden op de vragen

1. Groep waar de leerkracht mee verbonden is

Aantal antwoorden op deze vraag: 1

De leerkracht is ingedeeld bij groep 8

2. Aandacht voor voedseducatie in de les (ja/nee)

Aantal antwoorden op deze vraag: 1

De leerkracht heeft aandacht voor voedseducatie in de les.

3. Inhoud en praktijk voedseducatie

Aantal antwoorden op deze vraag: 4

De school waar de leerkracht lesgeeft is een 'Gezonde School'. Voedseducatie is gekoppeld aan een vak. Er worden lessen van het Voedingscentrum gegeven en gebruik gemaakt van het educatieve project '*Ik eet het beter*' van Albert Heijn & het Voedingscentrum.

4. Redenen om geen voedseducatie te geven

Aantal antwoorden op deze vraag: 0

De leerkracht heeft aangegeven voedseducatie te geven.

5. Bezoek aan boerderij of tuinderij

Aantal antwoorden op deze vraag: 1

Groep 8 brengt geen bezoek aan een boerderij of tuinderij.

6. Bezochte boerderij(en) en/ of tuinderij(en)

Aantal antwoorden op deze vraag: 0

Er vindt geen bezoek plaats.

7. Wat wel/ niet aan het bezoek bevalt

Aantal antwoorden op deze vraag: 0
Er vindt geen bezoek plaats.

8. Redenen om een boerderij en/ of tuinderij niet te bezoeken

Aantal antwoorden op deze vraag: 1
De aangegeven reden is dat zij al veel uitjes hebben en moeten kiezen.

9. Voorwaarden om een les te boeken

Aantal antwoorden op deze vraag: 2
Van belang is dat de boerderij/tuinderij met de fiets te bereiken is (1). Daarnaast moeten lessen aansluiten bij hun lesmethode (1).

10. Aantrekkelijkheid boeking bij aansluiting thema's, thematische lessen of projectweken van school.

Aantal antwoorden op deze vraag: 1
De leerkracht heeft een eigen antwoord gegeven. Boeking is afhankelijk van het betreffende programma op de boerderij of tuinderij.

11. Bereidheid testen van lessen

Aantal antwoorden op deze vraag: 1
De leerkracht is bereid (een)les(sen) te testen.

12. Planningsvoorkeur

Aantal antwoorden op deze vraag: 1
De maand juni heeft de voorkeur voor het testen van (een)les(sen).

13. Toestemming toezending vragenlijst

Aantal antwoorden op deze vraag: 1
De leerkracht verleent toestemming voor toezending van een vragenlijst.

14. Opmerkingen en suggesties

Aantal antwoorden op deze vraag: 0
Er zijn geen opmerkingen of suggesties gegeven.

3.5 Kenmerkende antwoorden reguliere groepen 7 en 8 (po)

In deze paragraaf worden de meest kenmerkende antwoorden weergegeven van leerkrachten van groep 7 en groep 8. Kenmerkend is hier als een antwoord op een vraag of deelvraag door tenminste de helft van de leerkrachten gegeven wordt. De volgorde is van hoog (het grootste aantal leerkrachten die hetzelfde antwoord gegeven heeft) naar laag (het kleinste aantal). De verschillen tussen de groepen zijn aangegeven met *cursieve* letters.

Tabel 4: Kenmerkende antwoorden leerkrachten groep 7 en 8 (vanaf 50% van de respondenten)

Kenmerkende antwoorden leerkrachten van groep 7 (n=16)	Kenmerkende antwoorden leerkrachten van groep 8 (n=10)
Leerkrachten willen een interactieve les, dus niet alleen luisteren naar verhalen van de boer (14 van 16)	Leerkrachten willen een interactieve les, dus niet alleen luisteren naar verhalen van de boer (9 van 10)
Leerkrachten willen les(sen) boeken indien rekening wordt gehouden met thema's, thematische lessen of een projectweek van school (13 van 16)	Leerkrachten willen les(sen) boeken indien rekening wordt gehouden met thema's, thematische lessen of een projectweek van school (9 van 10)
Leerkrachten besteden aandacht aan voedseducatie in de les (12 van 16)	Leerkrachten brengen (momenteel) geen bezoek aan een boerderij of tuinderij (9 van 10)
Leerkrachten brengen (momenteel) geen bezoek aan een boerderij of tuinderij (12 van 16)	Leerkrachten willen (een) (les)sen testen (9 van 10)
Leerkrachten vinden dat kinderen zelf de handen uit de mouwen moeten steken (12 van 16)	Naar Buiten! mag de leerkracht benaderen met een nieuwe vragenlijst (9 van 10)
De boerderij of tuinderij moet te bereiken zijn met de fiets (11 van 16)	<i>Leerkrachten hebben al veel andere uitjes en moeten kiezen waardoor zij niet naar de boer gaan (8 van 10)</i>
Naar Buiten! mag de leerkracht benaderen met een nieuwe vragenlijst (11 van 16)	Leerkrachten besteden aandacht aan voedseducatie in de les (7 van 10)
Leerkrachten willen (een) (les)sen testen (10 van 16)	Leerkrachten vinden dat kinderen zelf de handen uit de mouwen moeten steken (7 van 10)
<i>Leerkrachten willen een éénmalig bezoek van een halve dag op de boerderij/tuinderij (9 van 16)</i>	Leerlingen moeten zelf aan de slag kunnen met opdrachten (7 van 10)
Leerlingen moeten zelf aan de slag kunnen met opdrachten (9 van 16)	De boerderij of tuinderij moet te bereiken zijn met de fiets (6 van 10)
Leerkrachten willen dat leerlingen ervaren waar voedsel vandaan komt (9 van 16)	Leerkrachten willen dat leerlingen ervaren waar voedsel vandaan komt (6 van 10)
	<i>Voorkeur testen les(sen) in mei en juni (6 van 10)</i>

NB: Een *cursieve* tekst in de tabel duidt een antwoord aan dat niet bij 50% of meer van de leerkrachten bij de andere groep wordt aangetroffen.

Opvallend is de hoeveelheid overeenkomstige antwoorden binnen en tussen de groepen 7 en 8. Ook laat het overzicht zien hoezeer het interactieve element in lessen en de aansluiting van educatieve lessen bij de onderwijspraktijk van belang is. Als een opvatting uit deze lijst niet voorkomt bij de andere groep wil dit niet zeggen dat er geen leerkrachten van de andere groep dit antwoord gegeven hebben. Het komt alleen relatief minder vaak voor. De resultaten zijn niet generaliseerbaar naar andere scholen/groepen.

3.6 Kenmerkende antwoorden reguliere klassen 1 en 2 (vo)

Er is geen verschil in het aantal docenten van de reguliere klassen 1 en 2 dat heeft deelgenomen aan dit onderzoek (n=3). Net zoals in paragraaf 3.5, worden hier de kenmerkende antwoorden van leerkrachten weergegeven. Bij klassen 1 en 2 worden de antwoorden alleen getoond als de minimale overeenkomst in antwoorden 2 van 3 is. De volgorde is, zoals ook in de vorige paragraaf, van hoog (het grootste aantal leerkrachten dat hetzelfde antwoord gegeven heeft) naar laag (het kleinste aantal). De verschillen tussen de groepen zijn aangegeven met *cursieve letters*.

Tabel 5: Kenmerkende antwoorden docenten klas 1 en 2 (vanaf 2 van 3 respondenten)

Kenmerkende antwoorden klas 1 (n=3)	Kenmerkende antwoorden klas 2 (n=3)
Leerkrachten besteden aandacht aan voedseducatie in de les (3 van 3)	Leerkrachten willen les(sen) boeken indien rekening wordt gehouden met thema's, thematische lessen of een projectweek van school (3 van 3)
<i>Leerkrachten geven aan dat hun school een Gezonde School is (3 van 3)</i>	Leerkrachten bezoeken (momenteel) geen boerderij of tuinderij (3 van 3)
<i>Leerlingen moeten zelf aan de slag gaan met opdrachten (3 van 3)</i>	Naar Buiten! mag de leerkracht benaderen met een nieuwe vragenlijst (3 van 3)
Leerkrachten willen les(sen) boeken indien rekening wordt gehouden met thema's, thematische lessen of een projectweek van school (3 van 3)	Leerkrachten besteden aandacht aan voedseducatie in de les (2 van 3)
Naar Buiten! mag de leerkracht benaderen met een nieuwe vragenlijst (3 van 3)	Leerkrachten willen een interactieve les, dus niet alleen luisteren naar verhalen van de boer (2 van 3)
<i>Leerkrachten willen (een)(les)sen testen (3 van 3)</i>	<i>Leerkrachten willen dat leerlingen ervaren waar voedsel vandaan komt (2 van 3)</i>
<i>Voedseducatie is gekoppeld aan een vak (2 van 3)</i>	<i>Leerkrachten willen een éénmalig bezoek van een HELE dag op de boerderij/tuinderij (2 van 3)</i>
Leerkrachten bezoeken (momenteel) geen boerderij of tuinderij (2 van 3)	De boerderij of tuinderij moet te bereiken zijn met de fiets (2 van 3)
Leerkrachten willen een interactieve les, dus niet alleen luisteren naar verhalen van de boer (2 van 3)	<i>Docenten hebben relatief een grotere voorkeur voor het testen van (een)les(sen) in april/mei/juni (alle 2 van 3)</i>
<i>Leerkrachten vinden dat kinderen zelf de handen uit de mouwen moeten steken (2 van 3)</i>	
<i>Leerkrachten vinden het belangrijk dat educatieve lessen aansluiten op de lesmethode (2 van 3)</i>	
<i>Leerkrachten willen een éénmalig bezoek van een HALVE dag op de boerderij/tuinderij (2 van 3)</i>	
De boerderij of tuinderij moet te bereiken zijn met de fiets (2 van 3)	
<i>Voorkeur voor testen van (een)(les)(sen) in april/mei (beide 2 van 3)</i>	

NB: Een *cursieve tekst* in de tabel duidt een antwoord aan dat niet bij 2 of 3 van de leerkrachten bij de andere groep wordt aangetroffen.

Opvallend in dit overzicht (van meer dan 50% gedeelde antwoorden op een vraag) zijn de verschillen tussen klas 1 en 2 in de beantwoording. De klassen delen het belang van 6 antwoorden (waarbinnen ook de positie op de lijst nog verschilt tussen klas 1 en 2) maar

verschillen daarnaast bij 7 van hun meest gekozen antwoorden. Nog eens twee antwoorden verschillen in sub-antwoord (zoals de voorkeur voor een educatieve les van een hele dag of juist een halve dag en de voorkeur voor het testen van (een) les(sen) in de maanden april/ mei of, iets langer, in april/mei/juni). Een ander verschil is dat de overeenkomsten in beantwoording iets groter lijken binnen klas 1 dan binnen klas 2. Dit kan op toeval berusten. De sterkste overeenkomsten tussen de klassen in antwoord én positie van het antwoord is dat leerkrachten bereid zijn lessen te boeken indien er rekening gehouden wordt met de onderwijspraktijk (thema's, themalessen en projectweek; beide 3 van 3), leerkrachten toestemming geven voor het zenden van een nieuwe vragenlijst (beide 3 van 3), leerkrachten belang hechten aan een interactieve les bij de boer (beide 2 van 3) en willen dat de boerderij/tuinderij per fiets bereikbaar is (beide 2 van 3). De resultaten zijn niet generaliseerbaar naar andere scholen/klassen.

3.7 Vergelijking resultaten

In deze paragraaf vindt een vergelijking plaats tussen de resultaten van het reguliere po en vo, de resultaten van het speciaal onderwijs (po en vo) en de Kopklas. Zoals eerder vermeld zijn de resultaten van de Kopklas ingedeeld bij groep 8 maar wel apart weergegeven.

Antwoorden op de vragen

1. Groepen en klassen verdeling onder respondenten

In het primair onderwijs:

30 leerkrachten (hierin zijn meegeteld 3 uit speciaal onderwijs po + 1 Kopklas), waarvan:

17 leerkrachten van groep 7 (16 regulier +1 uit speciaal onderwijs).

13 leerkrachten van groep 8 (10 regulier +2 speciaal onderwijs + 1 Kopklas)

In het voortgezet onderwijs:

7 docenten (waarvan 1 uit het speciaal onderwijs, klas 2)

3 docenten van klas 1

4 docenten van klas 2

2. Aandacht voor voedseducatie in de les (ja/nee)

28 respondenten van 37 besteden aandacht aan voedseducatie in de les(sen) (76%).

In het primair regulier onderwijs is dit 20 van 26 (77%).

In het regulier voortgezet onderwijs is dit 5 van 6 (83%) en in het speciaal onderwijs 2 van 4 (50%). De Kopklas leerkracht besteedt eveneens aandacht aan voedseducatie (100%).

3. Inhoud en praktijk voedseducatie

a. Meerkeuze antwoorden

Meest gekozen (13-8 respondenten):

13 respondenten geven aan dat voedseducatie in de les gebonden is aan een vak (35%).

Verdeeld naar onderwijstypen is dit: po (9) + vo (3) + Kopklas (1)

9 respondenten geven aan dat hun school een 'Gezonde School' is (24%). Verdeeld naar onderwijstypen is dit: po (5) + vo (3) + Kopklas (1)

9 respondenten gaan naar schooltuinen (24%). Bij de schooltuinen komen alle antwoorden van leerkrachten uit het primair onderwijs: po (9)

8 respondenten gebruiken het lespakket 'Ik eet het beter' van Albert Heijn & het Voedingscentrum (22%). Verdeeld naar onderwijstypen is dit: po (6), so (1) + Kopklas (1).

Een "tussenpositie" in keuze (4-3 respondenten):

Smaaklessen met 4 respondenten (11%): po (2) + vo (1) + so (1)

Andere lessen van het Voedingscentrum met 4 respondenten (11%): po (1) + vo (1) + so (1) + Kopklas (1)

Moestuinen met 3 respondenten (8%): po (2) + so (1)

Het lespakket "Weet wat je eet" met 3 respondenten (8%): po (2) + vo (1)

Het minst gekozen (1-0 respondenten):

Lespakket 'Duurzaamheid' van Greenpeace: vo (1), Akkerbouw voor jou: po (1)

Boerderijeducatie, Zuivel NL, Boerderijschool, Zuivelonline, Check je melkpak, DoiT,

Dossier Regionaal Voedsel: (0)

b. Eigen antwoorden (optie 'anders')

Meest genoemd:

3 respondenten noemen het verweven zijn van voedseleducatie in de andere lessen (8%): po (2) + vo (1).

Een tweede positie:

2 respondenten noemen een eigen invulling van het thema (5%): po (1) + vo (1)

2 respondenten noemen actualiteit/krantenartikelen (5%): po (1) + vo (1)

Overige antwoorden: alle genoemd door 1 afzonderlijke respondent:

"Projectmatige aandacht": po (1) + "onderdeel van wereldoriëntatie": po (1) + "onderdeel van natuur": po (1) + "onderdeel van aardrijkskunde": po (1) + "geen tijd voor voedseleducatie": vo (1) + "[onderdeel van] methode klas 2": vo (1)

4. Redenen om geen voedseleducatie te geven

De voornaamste reden om geen voedseleducatie te geven in het primair onderwijs:

"problemen met [inpassing in] het rooster" (5): po (4) + so (1).

Andere redenen:

"[het is een] taak van ouders": po (1), "[er is] geen tijd": po (1) + vo (1), "[het] moet nog ontwikkeld worden": vo (1), "[het] komt niet aan bod": po(1) of "incidenteel aan bod": so (1), "gebrek aan overzicht": po (1)

Wel zijn er veel andere vormen van voedseleducatie die wel op school worden gegeven/uitgevoerd: eigen module: vo (1), bezoek aan biologische boer: vo (1), schoolfruit: po (1) verweven in andere lessen: so (1), in discussies po (1), in nieuwsitems: po (1), methoden: po (1). Twee respondenten willen wel maar kunnen niet: po (2)

5. Bezoek aan een boerderij of tuinderij (ja/nee)

30 van 37 respondenten brengen géén bezoek aan een boerderij/tuinderij (81%).

Verdeeld naar onderwijstypen is dit: po (21) + vo (5) + so (3) + Kopklas (1)

6. Bezochte boerderij(en) en/ of tuinderij(en)

Er zijn in totaal (tenminste) 7 boerderijen/tuinderijen bezocht. Op één na door leerkrachten van het primair onderwijs. Het betreft de boerderijen Akkerlust, Catrina Hoeve, Elza's Hoeve, 't Geertje, Van Veen. Eén respondent gaf geen naam van de bedrijven die werden bezocht.

Elza's Hoeve wordt bezocht door de leerkracht van het speciaal onderwijs (groep 8). Eén docent uit het voortgezet onderwijs gaat naar boerderij Eko-logisch.

7. Wat wel/ niet aan het bezoek bevalt

Wat wel bevalt:

Het meest gegeven antwoord is dat het bezoek voor leerlingen een mooie buitenervaring is (7): po (5) + vo (1) + so (1)

Als tweede meer genoemde reden is dat leerlingen over de herkomst van voedsel leren, wat belangrijk gevonden wordt (4): 2 leerkrachten reguliere po (2) + vo (1) + so (1)

Wat niet bevalt:

Meest genoemde factor is het vervoer naar een boerderij/tuinderij (grote afstand voor de fiets en geen vervoer of ouders die willen rijden). Het wordt door 3 leerkrachten gegeven: po (3)

8. Redenen om een boerderij en/ of tuinderij niet te bezoeken

De belangrijkste reden om geen boerderij of tuinderij te bezoeken is het grote aanbod aan uitjes waaruit een keuze gemaakt moet worden (19). De antwoorden zijn afkomstig van: po (16) + vo (1) + so (1) + Kopklas (1).

De tweede meest gekozen reden is het vervoer (6). Hier is de verdeling: po (4) + vo (1) + so (1).

De derde meest gekozen reden is het ontbreken van (goed) aanbod. 3 respondenten misten dit: po (1) + vo (1) + so (1).

Een vierde meest gekozen reden is het financiële aspect. 2 respondenten noemden dit: po (1) + vo (1).

Overige redenen zijn een vol curriculum: po (1), lastig te organiseren: so (1), bestaand aanbod past niet: so (1), bezoek kinderboerderij: so (1), past niet in rooster: vo (1), biologie zit vol: vo (1), mismatch wensen leerkracht en mogelijkheden boer: po (1).

9. Voorwaarden om een les te boeken

a. Meerkeuze vragen

De belangrijkste voorwaarden/redenen om een les te boeken zijn didactisch van aard. Dit is bij alle schooltypen het geval (po/vo/so). De Kopklas valt echter buiten dit beeld.

Didactiek

- 30 van 37 respondenten hadden als voorwaarde: 'interactief, niet alleen maar luisteren naar de boer' (81%). Verdeeld naar onderwijstypen is dit: po (23) + vo (4) + so (3)
- 24 respondenten hadden als voorwaarde: 'kinderen handen uit de mouwen' (65%). Verdeeld naar onderwijstypen is dit: po (19) + vo (3) + so (2)
- 22 respondenten hadden als voorwaarde: 'kinderen zelf aan de slag met opdrachten' (59%). Verdeeld naar onderwijstypen is dit: po (16) + vo (4) + so (2)

Vervoer

22 respondenten hadden als voorwaarde dat het bedrijf met de fiets bereikt moet kunnen worden (59%). Verdeeld naar onderwijstypen is dit: po (17) + vo (4) + Kopklas (1). Dit aspect is niet genoemd door het speciaal onderwijs.

Inhoud

20 respondenten hadden als voorwaarde dat het van belang is dat kinderen moeten ervaren waar voedsel vandaan komt omdat dat belangrijk gevonden wordt (54%). Verdeeld naar onderwijstypen is dit: po (15) + vo (3) + so (2). De leerkracht van de Kopklas heeft dit niet aangevinkt.

Tijdsinvestering

19 respondenten hadden als voorwaarde dat het bezoek aan de boer een halve dag duurt (51%). Verdeeld naar onderwijstypen is dit: po (13) + vo (3) + so (3). Ter vergelijking: in totaal gaven 3 leerkrachten de voorkeur voor een hele dag (8%): po (1) + vo (2) en slechts 2 leerkrachten hadden als voorwaarde een lessenreeks gekozen (5%): po (1) + vo (1).

Financiën

Financiële ondersteuning door de gemeente of JLE is de laatste categorie waarin dubbele cijfers zijn gerealiseerd. Dit werd als voorwaarde gesteld door 12 respondenten (32%). Verdeeld naar onderwijstypen is dit: po (10) + vo (1) + so (1).

De overige keuzemogelijkheden zijn, in volgorde van belang:

8 respondenten stellen als voorwaarde het regelen van vervoer met touringcar of busje (22%). Verdeeld naar onderwijstypen is dit: po (6) + vo (1) + so (1).
6 respondenten stellen als voorwaarde de aansluiting met de lesmethode (16%): po (3) + vo (3). Andere opties zijn niet gekozen.

b. Eigen antwoorden (optie 'anders')

1 docent heeft aangegeven dat het zelf kweken van planten van belang is: vo (1)

10. Boekingskans indien er rekening gehouden wordt met de thema's, thematische lessen of projectweken van school.

- 29 van 37 respondenten zouden een bedrijfsbezoek boeken indien er rekening gehouden wordt met thema's, thematische lessen en projectweken (78%). Verdeeld naar onderwijstypen is dit: po (22) + vo (6) + so (1)
- 7 leerkrachten houden een slag om de arm (19%): po (3) + so (3) + Kopklas (1). Dit is mede afhankelijk van andere uitjes of projecten (met name genoemd door leerkrachten po), het niveau van de lessen (met name genoemd door het speciaal onderwijs) en het specifieke programma (genoemd door leerkracht Kopklas).
- 1 leerkracht boekt niet (3%): po (1).

11. Bereidheid testen van lessen bij de boer (ja/nee)

Meerkeuze vragen

26 respondenten zijn bereid les/sen te testen (70%).

Alle onderwijstypen zijn hierin vertegenwoordigd: po (19) + vo (4) + so (2) + Kopklas (1)

6 leerkrachten willen niet testen (16%): po (4) + so (2).

Eigen antwoorden

9 respondenten geven, ondanks hun expliciete keuze voor "ja" in de meerkeuze vragen, toch aan "misschien" lessen te testen of geven voorwaarden voor het testen (24%): po (7) + vo (2). Voor het po zijn dit: 2 leerkrachten die aangeven "misschien" te willen testen (2). Anderen noemen als voorwaarden: aansluiting bij thema (1)/verweven in weekendschool (1)/ het testen binnen een bouwbreed project (1)/goed vervoer (1). Ook zwangerschap verhindert de deelname bij een leerkracht (1). In het vo wil 1 docent "misschien" testen (1). De ander heeft behoefte aan meer informatie (1)

12. Planningsvoorkeur

Bij deze vraag waren meer antwoorden mogelijk. In volgorde van populariteit is er belangstelling voor de maanden:

- Mei (18) waarvan po (14) + vo (4)
- April (15) waarvan po (9) + vo (4) + so (2)
- Juni (12) waarvan po (9) + vo (2) + Kopklas (1)
- Maart (7) waarvan po (5) + vo (1) + so (1)

13. Toestemming toezending vragenlijst (ja/nee)

30 van de 37 respondenten gaat akkoord met de toezending van een nieuwe vragenlijst (81%)

Verdeeld naar onderwijstype is dit: po (20) + vo (6) + so (3) + Kopklas (1)

6 respondenten die geen nieuwe vragenlijst willen, zijn afkomstig uit: po (5) + so (1)

14. Opmerkingen en suggesties

6 respondenten hadden opmerkingen/suggesties (16%). Verdeeld naar onderwijstype is dit: vo (4) + po (1) + so (1). Eén opmerking (vo) betrof een docent die opmerkte dat er geen opmerkingen waren. De anderen uit het vo wilden: a) aandacht voor het belang van een goede aansluiting van de lessen bij de wensen van de docenten b) aansluiting bij de inhoud/planning op school of c) wenste succes. De docent uit het so wees op het niveauverschil tussen leerlingen uit het reguliere en het speciaal onderwijs. De po leerkracht uit het reguliere onderwijs merkte op dat de betreffende school juist wilde snijden in de hoeveelheid uitjes.

4. Conclusie en discussie

In dit hoofdstuk worden de antwoorden op de onderzoeksvragen gegeven, worden er een aantal sterke en beperkende punten van het onderzoek op een rijtje gezet en enkele discussiepunten aangereikt.

4.1 Beantwoording onderzoeksvragen

In deze paragraaf worden de onderzoeksvragen één voor één beantwoord.

Onderzoeksvraag 1: *Besteden leerkrachten en docenten aandacht aan voedseducatie in hun lessen? Op welke manier doen zij dit en zo nee, waarom niet?*

Veel (zelf gerapporteerde) aandacht voor voedseducatie, relatief sterke koppeling aan een vak. In totaal besteden 76% van de respondenten uit dit onderzoek aandacht aan voedseducatie in hun lessen (po, vo, so, Kopklas). Met uitzondering van respondenten in het speciaal onderwijs is deze aandacht met name gekoppeld aan een specifiek vak (35%). 24% geeft aan dat hun school een Gezonde School is en een zelfde percentage bezoekt schooltuinen. Deze worden echter uitsluitend door leerkrachten uit het reguliere primair onderwijs bezocht. Ook wordt er regelmatig gebruik gemaakt van het lespakket 'Ik eet het beter' van Albert Heijn & het Voedingscentrum. Het wordt relatief (iets) vaker gebruikt door leerkrachten van groep 7. Andere opties worden weinig tot niet gebruikt.

Rooster meest genoemd obstakel voor voedseducatie in de les. Door ruime definitie van voedseducatie meer mogelijkheden. De leerkrachten en docenten die geen voedseducatie geven in hun lessen (24%) doen dit met name vanwege problemen met het inpassen van het thema in het rooster. Dit speelt vooral in het reguliere en speciale primaire onderwijs. Andere redenen zijn minder vaak genoemd: taak van ouders, geen tijd, gebrek aan overzicht, moet ontwikkeld worden, en komt niet of incidenteel aan bod. Wel noemen deze leerkrachten en docenten diverse andere manieren waarop zij (toch) aandacht aan voedsel/voeding besteden. Dit betreft zaken als: onderdeel van een eigen ontwikkelde module, bezoek aan een biologische boer (op eigen initiatief), schoolfruit, verweven in discussies, nieuwsitems en als onderdeel van methoden.

Onderzoeksvraag 2: *Bezoeken leerkrachten en docenten met hun klas boerderijen/tuinderijen en zo ja, is dit bezoek bevallen? Zo nee, wat is de reden dat er geen bezoek wordt gebracht?*

Bezoek aan bedrijven blijft uit. In totaal gaat 81% van de leerkrachten en docenten die aan dit onderzoek hebben deelgenomen *niet* met hun groep of klas naar een boerderij of tuinderij. De leerkrachten en docenten die wél een boerderij of tuinderij noemen gaan ieder naar een ander bedrijf. Het betreft voor het reguliere primair onderwijs bezoeken aan de boerderijen: Akkerlust, Catrina Hoeve, Elza's Hoeve, 't Geertje en Van Veen. Bij het vo gaat één klas naar boerderij Eko-logisch. Elza's Hoeve wordt bezocht door een groep uit het speciaal onderwijs. Bij 1 respondent kon niet worden vastgesteld welke bedrijven worden bezocht.

Ervaringen zijn overwegend positief maar problemen met vervoer en concurrentie met andere uitjes is groot. Leerkrachten en docenten die naar een boerderij of tuinderij gaan hebben verschillende redenen gegeven waarom het bezoek hen bevalt of niet bevalt. Voor alle leerkrachten en docenten die een bedrijf hebben bezocht geldt dat zij het voor leerlingen een

mooie buitenervaring vinden (100%). Voor de meesten is het eveneens van belang dat leerlingen leren over de herkomst van voedsel. Wat niet bevalt is het vervoer naar een boerderij of tuinderij. Het betreft met name de afstand die met de fiets overbrugd moet worden en het ontbreken van voldoende eigen vervoer of ouders die willen rijden. Deze vervoerskwestie wordt alléén genoemd door de leerkrachten van het reguliere po die al naar een bedrijf gaan. Voor de respondenten *die (nog) niet naar een boerderij of tuinderij gaan* is de belangrijkste reden het grote bestaande aanbod van uitjes en de keuze die hieruit gemaakt moet worden (51%). Een tweede reden is het vervoer (16%). De andere, minder genoemde redenen zijn: het ontbreken van (goed) aanbod, het financiële aspect, het volle curriculum, moeite met het organiseren, een mismatch tussen wat de school en de boer wil, mismatch met aansluiting op het niveau van het speciaal onderwijs en problemen met het rooster.

Onderzoeksvraag 3: *Aan welke voorwaarden moet een les bij een boer voldoen om deze te boeken en zijn leerkrachten en docenten bereid mee te werken aan de verdere ontwikkeling van een educatief product?*

Grootste voorkeur voor interactieve programma's op een bedrijf waar kinderen de handen uit de mouwen steken en opdrachten uitvoeren. Als voorwaarde om een les te boeken kijken leerkrachten en docenten naar vijf verschillende aspecten. Het meest genoemde is het didactische aspect van een les (wat en hoe). Dit is bij alle onderwijstypen het geval (po, vo, so). De leerkracht van de Kopklas noemt dit aspect echter niet. Het meest van belang is dat het programma interactief is, niet alleen maar luisteren naar verhalen van de boer (81% van de leerkrachten/docenten noemden dit). Daarna is eveneens van belang dat de kinderen de handen uit de mouwen steken (65%) en zelf opdrachten uitvoeren (59%). De voorkeur voor het uitvoeren van opdrachten is binnen het vo relatief het grootst bij docenten van klas 1. Het aansluiten bij een lesmethode vindt 19% noodzakelijk.

Een bedrijf moet bij voorkeur bereikbaar zijn met de fiets. Binnen het tweede aspect 'bereikbaarheid' geldt dat de leerlingen het bedrijf met de fiets moeten kunnen bereiken (59%). Dit aspect werd niet genoemd door de leerkrachten en docent van het speciaal onderwijs. De voorwaarde voor geregeld vervoer per touringcar/bus wordt door 22% van de respondenten aangevinkt.

Herkomst voedsel is van belang. Als derde aspect is de inhoud van de les(sen) van belang. Leerlingen moeten ervaren waar voedsel vandaan komt. Dat is belangrijk voor 54% van de leerkrachten. De leerkracht van de Kopklas heeft dit aspect niet aangevinkt.

Grootste voorkeur voor bezoek van een halve dag. Wat betreft het vierde aspect, de tijdsinvestering voor les(sen), gaat de voorkeur van een kleine meerderheid uit naar een halve dag (51%). Voor de gemiddelde respondent geldt: hoe meer en langer de lessen, hoe minder enthousiast men lijkt te zijn. Zo heeft een hele lesdag de voorkeur van 8% van de leerkrachten en docenten en voor een lessenreeks 5%. Relatief is het grootste enthousiasme voor een bezoek van een hele dag aangetroffen bij docenten van klas 2 van het vo.

Financiële ondersteuning van belang voor bijna 1/3e van de scholen. Het vijfde en laatste aspect, financiële ondersteuning (subsidie door gemeente en JLE), is van belang voor 32% van de leerkrachten en docenten. De behoefte hieraan is relatief het grootst bij leerkrachten van groep 7.

Boekingsbereidheid groot als rekening gehouden wordt met onderwijspraktijk

78% van de Leerkrachten en docenten geeft aan (een) les(sen) te willen boeken als rekening gehouden wordt met thema's, thematische lessen en projectweken van school. Dit wordt relatief het meest gewaardeerd door docenten vo (100%) Met name leerkrachten uit het speciaal onderwijs en de leerkracht van de Kopklas houden een slag om de arm, o.a. uit bezorgdheid over de aansluiting van de lessen op het niveau van de leerlingen. De concurrentie met andere uitjes speelt eveneens een rol voor een aantal leerkrachten uit het po.

Grote belangstelling voor testen les(sen)

De meeste leerkrachten en docenten zijn bereid (een) les(sen) te testen (70%). Alle schooltypen en Kopklas zijn hierin vertegenwoordigd. 16% wil niet testen en voor de overigen hangt de keuze af van nadere informatie over zaken als de aansluiting die gemaakt wordt met eigen thema's, werkwijze van de weekendschool, een bouwbrede insteek of vervoer.

Maand mei is meest populaire maand om te testen

Als er (een) les(sen) word(t)(en) getest dan is de *gemiddelde* beschikbaar-/bereidheid om te testen het grootst in de maanden mei, april, juni. Minst favoriet is maart. Deze volgorde is het sterkst van toepassing op het po, al blijven verschillen tussen groepen en klassen en individuele verschillen aanwezig. Het merendeel van de leerkrachten en docenten verleent toestemming om een nieuwe vragenlijst te zenden (81%).

Grootste aanbeveling: zorg voor een goede aansluiting op de onderwijspraktijk

Leerkrachten en docenten hebben weinig opmerkingen of suggesties gegeven. De opmerkingen die gegeven zijn, komen met name van docenten vo die het belang van een goede aansluiting met de inhoud en planning van het onderwijs onderstrepen. Voor het so geldt dat er een goede aansluiting moet zijn op het specifieke niveau van de leerlingen.

4.2 Sterke punten en beperkingen van het onderzoek

Sterke kanten

Een sterke kant van dit onderzoek is de gecombineerde kwalitatieve-kwantitatieve aanpak van het onderzoek. Naast de meerkeuzevragen zijn diverse vragen opengesteld voor aanvulling door de docent/leerkracht. Hierop is een categorisatie toegepast die kwantitatief wordt gestaafd, waardoor een hiërarchie van categorieën is ontstaan die, samen met de meerkeuze vragen tot een rijker beeld van de voorkeuren van de leerkrachten en docenten heeft geleid. Een andere sterke kant is het uitsplitsen van antwoorden in onderwijstypen en groepen. Hierdoor konden speciale kenmerken per onderwijstype en groepen/klassen worden onderscheiden die een helpende hand kunnen bieden bij het vormgeven van nieuwe of aangepaste lessen.

Beperkingen:

Volgens de organisatie zijn er in totaal 316 digitale uitnodigingen verzonden. Op basis van een responsgrootte van 37 (12%) lijkt het hier te gaan om een niet-representatieve vertegenwoordiging. Anderzijds kan niet worden uitgesloten dat, vanwege de drukke periode in het onderwijs, er veel leerkrachten/docenten zijn die de vragenlijst niet hebben gezien. Nader onderzoek zou hier meer duidelijkheid over moeten geven. De leerkrachten en docenten hebben zelf gerapporteerd hoe zij lesgeven. Een onafhankelijke staving was, binnen deze onderzoeksopzet, niet mogelijk.

4.3 Suggesties voor verder onderzoek en ontwikkeling

1. Een relatief groot aantal respondenten heeft aangegeven dat concurrentie met “andere uitjes” en de bereikbaarheid van boerderijen/tuinderijen een rol speelt bij het boeken van een bedrijfsbezoek. Overweeg of samengewerkt kan worden met voor het onderwijs aantrekkelijke aanbieders in de nabijheid van het bedrijf.
2. De term “uitje” kan mogelijk de associatie oproepen dat het aanbod eenmalig en uitsluitend recreatief is. Overweeg om deze term voor de te ontwikkelen educatieve les(sen) te vervangen door bijvoorbeeld “buitenles” indien gestreefd wordt naar een structurele inbedding in het onderwijs.
3. Er zijn verschillende respondenten werkzaam op dezelfde scholen. Uit de antwoorden van deze respondenten is op te maken dat deze respondenten overwegend positief staan ten opzichte van het uittesten van educatief materiaal. Deze ‘*kernscholen*’ (zoals met name de Lorentzschool) zijn mogelijk interessant om als eerste te benaderen om mee te werken aan de verdere ontwikkeling van lessen.
4. Het is, vanwege de specifieke behoeften van verschillende onderwijstypen en leerlingen, aan te bevelen een onderscheid te blijven maken tussen po, vo, so en Kopklas.
5. De bereidheid een bedrijfsbezoek te boeken is groot als er rekening gehouden wordt met de onderwijspraktijk en ook de persoonlijke suggesties van respondenten wijzen in die richting. Laat de beste aansluitingsmogelijkheden nader onderzoeken.

Literatuur

Naar Buiten! (2019) *Projectplan aanvraag onderwijsinnovatie De boer op-nieuwe stijl*. Leiden

Nature at Sight (2019) *Voedingseducatie in het VO; Handreikingen voor het design van een permanente urgentie*. M.E. van der Waal. Leiden

SME-Advies (2019) *Duurzame basisvorming in Leiden en Leiderdorp; onderlegger voor natuur- en duurzaamheidseducatie*. Opgesteld door Geo Burghgraaff. Utrecht

GDO (2019) *Quickscan voor voedseducatie*. Leerkring voedsel. Dordrecht

SLO (2015) *Leerplankader Sport, bewegen en gezonde leefstijl*.

Per augustus 2006. Met aanvullingen die betrekking hebben op kerndoel 37 (2020) en kerndoel 43 (2012). Enschede

Bijlagen

Bijlage 1 Inleidende tekst vragenlijst (voorbeeld vo)

Beste VO-docenten klassen 1 en 2,

Er zijn veel boeren in de Leidse regio die voedseleducatie hoog in het vaandel hebben staan. We merken dat kinderen een bezoek aan een boerderij als leuk en vooral als leerzaam ervaren. Maar we hebben ook gemerkt dat de belangstelling voor deze lessen door de jaren heen minder is geworden. Om beter aan te sluiten bij de wensen van leerkrachten/ docenten t.a.v. voedseleducatie, vragen we je deze korte enquête in te vullen.

Doe dit voor 16 december, dan kunnen we zo snel mogelijk aan de slag. Het invullen ervan duurt maar 5 minuten!

Onder de ingevulde enquêtes wordt een boerderij-proeverij verloot.

Met vriendelijke groet,

Marian Kathmann
Daphne van den Berg

Naar buiten! Regio Leiden
naarbuiten.leiden@gmail.com
tel: 06-24667214

Bijlage 2: Vragenlijst (alleen de vragen)

VRAGENLIJST DE BOER OP NIEUWE STIJL

Versie 19 december 2019

School:

Naam:

1. Groep/ klas (vul de groep of klas in waar je het meest aan lesgeeft of kies 1 klas).

- A. Groep 7
- B. Groep 8
- C. klas 1
- D. klas 2

2. Besteed je aandacht aan voedseleducatie in je lessen? bv. gericht op smaak, voedselbereiding, herkomst voedsel, verbouwen van voedsel etc.

- A. Ja (ga naar vraag 3)
- B. Nee (ga naar vraag 4)

3. Zo ja, wat wordt er precies gedaan aan voedseleducatie? (meerdere antwoorden mogelijk)

- A. Voedseleducatie zit verweven in een specifiek vak
- B. We zijn een Gezonde School en verbinden hier voedseleducatie aan

- C. We maken gebruik van de 'Smaaklessen'
- D. We gaan naar de boer via Boerderijeducatie
- E. We gaan naar de boer via Zuivel NL
- F. We gaan naar de boer via Boerderijschool
- G. We gebruiken lespakket 'Check je melkpak'
- H. We gebruiken de digibordlessen van Zuivelonline
- I. We maken gebruik van de lessen van Voedingscentrum Nederland
- J. We gebruiken het lespakket 'Duurzaamheid' van Greenpeace
- K. We maken gebruik van de les 'Akkerbouw voor jou'
- L. We gebruiken het Dossier Regionaal Voedsel
- M. We gebruiken het lespakket 'Weet wat je eet'
- O. We bezoeken de schooltuinen
- P. We hebben een eigen moestuin
- Q. We doen 'Do it' opdrachten
- R. We gebruiken de lesmethode 'Ik eet het beter' (AH)

Anders:

4. Zo nee, waarom wordt er geen voedsel educatie gegeven?

- A. Daar hebben we geen geld voor
- B. Dat vinden we niet belangrijk
- C. We gaan er vanuit dat kinderen dit van huis uit meekrijgen
- D. Dit past niet in het rooster

Anders:

5. Brengt je klas weleens een bezoek aan een boerderij of tuinderij?

- A. Ja (ga naar vraag 6)
- B. Nee (ga naar vraag 8)

6. Zo ja, welke boerderij en/ of tuinderij? (meerdere antwoorden mogelijk)

- A. Boerderij Buitenverwachting
- B. Kaasboerderij van Veen
- C. Catrina's Hoeve
- D. De Elza Hoeve
- E. Stadstuinderij 't Zoete Land
- F. Boerderij Akkerlust
- G. Boerderij de Kasteelhoeve
- H. Boerderij Berg

Anders:

7. Wat bevat er wel/ niet aan dit bezoek? (meerdere antwoorden mogelijk)

- A. Het is voor leerlingen een mooie buiten-ervaring
- B. Leerlingen leren zo echt waar hun voedsel vandaan komt en dat vind ik belangrijk
- C. De tijd weegt niet op tegen de ervaring die ze daar opdoen
- D. Ik vond de les te saai, te weinig interactief
- E. Ik vond de les te lang en dit was dus eenmalig

Anders:

8. Zo nee, waarom breng je geen bezoek aan een boerderij en/ of tuinderij? (meerdere antwoorden mogelijk)

- A. We hebben al heel veel andere uitjes en moeten kiezen
- B. Dit kost te veel geld

C. We hebben geen vervoer en te weinig ouders die willen rijden

Anders:

9. Aan welke voorwaarden moet een les bij de boer voldoen om deze les te boeken? (meerdere antwoorden mogelijk)

- A. De les moet interactief zijn, dus niet alleen maar luisteren naar de verhalen van de boer
- B. Kinderen moeten zelf hun handen uit de mouwen gaan steken
- C. Kinderen moeten zelf aan de slag kunnen met opdrachten
- D. Het moet een eenmalig bezoek zijn van een halve dag
- E. Het moet een eenmalig bezoek zijn van een hele dag
- F. Het moet bestaan uit een lessenreeks
- G. Het moet te bereiken zijn met de fiets
- H. Het vervoer moet geregeld zijn middels een touringcar of busje
- I. Het moet betaald kunnen worden door subsidie van bv. Jong Leren Eten of de gemeente
- J. Kinderen moeten ervaren waar hun voedsel vandaan komt
- K. Het moet aansluiten bij onze lesmethode
- L. Kinderen moeten niet vies kunnen worden

Anders:

10. Als de boerderij-les binnen een thema, thematische lessen of projectweek zou passen, zou je deze dan boeken?

- A. Ja
- B. Nee

Anders:

11. Zou je met de klas in 2020 gratis een les(sen) bij de boer willen testen?

- A. Ja (ga naar vraag 12)
- B. Nee (ga naar vraag 13)

Anders:

12. Zo ja, in welke maand zou je de les met de klas willen testen? (meerdere antwoorden mogelijk)

- A. Maart
- B. April
- C. Mei
- D. Juni

13. Mogen we je nog een keer benaderen met een korte vragenlijst?

- A. Ja
- B. Nee

14. Heb je nog opmerkingen of suggesties voor ons?